

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

ІЩУК Олександр Сергійович - кандидат юридичних наук, докторант Національної академії прокуратури України

Установлены основные и дополнительные показатели эффективности криминологической деятельности органов прокуратуры. Систематизированы критерии оценки эффективности криминологической деятельности органов прокуратуры, среди которых основное внимание уделено выявлению качества осуществления указанной деятельности.

Ключові слова: криминологічна діяльність, прокуратура, ефективність, якісні критерії.

Постановка проблеми

Ефективність є однією з головних вимог до діяльності у сфері протидії злочинності. Однак спостереження за перебігом її реалізації поки що засвідчує незадовільну якість її законодавчого забезпечення та невисоку результативність застосування правових норм, що її регламентують. У зв'язку з цим, актуальним стає з'ясування критеріїв якості та показників ефективності названої діяльності. Ключовими в цьому плані є категорії «якість» та «ефективність», які є базовими для подальших наукових пошуків у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Термін «ефективність» у юриспруденції належить до ключових. У сучасній науці поняття ефективності використовується дуже широко. Ним оперують, говорячи про науку в цілому, про її самостійні напрями, а також в окремих категоріях, включно з правовими [1, с. 61]. Слово походить від латинського Effectus, що означає «результат, наслідок

яких-небудь причин, заходів, дій» [2, с. 214]. Термін «ефективний» тлумачиться як такий, що призводить до потрібних результатів, дає найбільший ефект або викликає ефект. Переважна більшість дослідників ефективною вважає діяльність, яка найбільше наближує свої результати до бажаної мети.

Серед наук кримінально-правового циклу єдиних критеріїв вимірювання ефективності діяльності у сфері протидії злочинності (тим більше – криминологічної діяльності) не розроблено. Тому розроблення цих критеріїв є доволі складним завданням.

До розуміння категорії «якість» у сучасній науці (у тому числі і криминології) немає єдиних підходів. Деякі вчені взагалі підмінюють поняття якості законодавства ефективністю його реалізації [3, с. 105], що призводить до підміни понять якості й ефективності, оскільки ці категорії не є тотожними, хоча в більшості випадків від якості законодавства залежить ефективність його реалізації.

Найбільш ретельно питання якості та ефективності досліджено у філософії, теорії менеджменту й технології виробництва. Водночас історія досліджень проблем якості діяльності, в тому числі і криминологічної, є досить невеликою. Лише у 70-рр. минулого століття вчені-правники почали приділяти певну увагу питанню ефективності закону, а у 80-х рр. сформувалась певна тенденція розвитку потенційної ефективності законів та їх норм разом із питаннями якості [4, с. 57]. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що ефективність криминологічної діяльності ор-

ганів прокуратури може бути піддана аналізу лише після початку її реалізації. Зважаючи ж на зміст предмета цього дослідження, слід зазначити, що категорія ефективності є динамічною, а категорія якості – статичною, оскільки вона закладає «фундамент» для ефективності реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Отже, метою статті є визначення критеріїв оцінки ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, ефективність кримінологічної діяльності насамперед пов'язується зі змістом і формою нормативно-правових приписів (дещо спрощено цю вимогу можна сформулювати так, що ефективність кримінологічної діяльності залежить від рівня розробленості законодавства). Цікавою щодо цього є точка зору В. Ф. Сіренка, який зазначає, що загальним мірилом ефективності нормативно-правового забезпечення правової політики є ступінь відповідності реальних відносин тій типовій вимозі, яка міститься у конкретній нормі чи законодавчому акті. Для вимірювання ефективності законодавства вчений пропонує вивчати інтереси суб'єктів, які являють собою залежність між необхідністю задовольняти потреби тих чи інших соціальних груп, класів або окремих верств населення і можливостями задоволення цих потреб через діяльність цих суб'єктів. До основних елементів ефективності автор відносить такі: соціальні потреби, які намагаються задовольняти за допомогою конкретного нормативного акта; правові засоби, їх якість і кількість; спроможність правових засобів задовольняти соціальні потреби, закріплені у нормативному акті; перспективність напрямків удосконалення законодавства з метою задоволення соціальних потреб за допомогою правових засобів [5, с. 12–13]. Для цього дослідження важливою є ідея зазначеного фахівця щодо необхідності дослідження правових засобів в їх спроможності досягти задоволення інтересів та потреб суб'єктів.

Існують також інші підходи до визначення ефективності правової діяльності, зокрема шляхом оцінки результативності, ступеня досягнення певного соціально корисного, позитивного результату. Так, С. С. Алексєєв

вважає, що така ефективність охоплює низку таких показників: 1) фактичну ефективність (співвідношення між фактично досягнутими результатами і безпосередньою, найближчою метою, для досягнення якої були ухвалені відповідні юридичні норми); 2) обґрунтованість і доцільність (умови й вимоги, які забезпечують такий зміст і порядок реалізації правових норм, котрий дозволяє йому бути високо результативним регулятором суспільних відносин); 3) корисність (фактичну ефективність, яка розглядається під кутом зору досягнення реального позитивного ефекту); 4) економічність (корисність правового регулювання з урахуванням кількості витрат матеріального, людського, часового характеру). Зазначені показники виражають ефективність (оптимальність) права в цілому [6, с. 196]. Вони можуть отримати кількісний, математичний вираз. Проте в цілому оцінка ефективності кримінологічної діяльності повинна виходити з того, якою мірою досягається її мета.

М. М. Андрищенко відстоює погляд, що ефективність виступає мірою можливого, але не будь-якого, а лише того, що виражає мету людини, реалізує її ідею, тобто ефективність є мірою можливого з точки зору її близькості до найбільш доцільного, необхідного (корисного) людині результату [7, с. 45]. Слід зауважити, що така інтерпретація – це, скоріше, формула встановлення ефективності. Сама ж ефективність являє собою ступінь досягнення мети, а такий ступінь можна виміряти шляхом порівняння (співвідношення) результатів кримінологічної діяльності з її цілями та завданнями.

Б. С. Нікіфоров визначав ефективність покарання як перевірену практикою боротьби зі злочинністю та попередження злочинів адекватність положень закону потребам життя, правильність призначення та виконання покарання і, нарешті, ефективність умов подальшого життя осіб, які відбули покарання [8, с. 4].

Отже, одним із засобів вимірювання ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури може стати співвідношення кількості заходів, які здійснені у межах кримінально-превентивної діяльності, з кількістю інших, наприклад, наглядових заходів.

Однак на такий засіб вимірювання ефективності впливають внутрішні й зовнішні чинники, які або сприяють позитивним змінам у поведінці суб'єктів кримінологічної діяльності, або, навпаки, мінімізують чи унеможливають позитивний ефект.

На думку автора, головним (але не єдиним) показником ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури має бути досягнення її універсальної мети – такого стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, коли забезпечуються постійний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і припинення реальних та потенційних кримінальних загроз [9, с. 85]. Ця стратегічна мета деталізується у низці нормативних актів до такого рівня, за якого кожна конкретно визначена мета виступає як безпосереднє завдання кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури повинна визначатися на підставі тих конкретних цілей, які було визначено під час її організації та здійснення. Водночас така ефективність у цілому залежить від ефективності окремих її напрямів, а ефективність останніх – від ефективності застосування законодавства та його інститутів.

Показником результативності кримінологічної діяльності органів прокуратури може бути, крім досягнення мети, також факт виконання завдань, що стоять перед органами прокуратури України: захист особистості, її прав і свобод, суспільства, його матеріальних та духовних цінностей, держави, її конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності. Кожне з зазначених завдань має самостійне значення, але в сукупності вони сприяють з'ясуванню змісту кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Разом з основними завданнями органи прокуратури здійснюють різні допоміжні чи забезпечувальні функції, спрямовані на досягнення спільної мети та зазначених завдань у сфері протидії злочинності.

Хоча зазначені завдання є зрозумілими й визначаються на законодавчому рівні, оцінити їх реалізацію не завжди можливо. Це пов'язано з тим, що деякі з них сформульовано нечітко та розпливчато. Тому для оціню-

вання ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури слід використовувати ще і кількісно-якісні показники. Так, до формальних критеріїв оцінки ефективності координаційної діяльності в органах прокуратури можуть бути залучені такі загальні параметри: оцінка стану координації протидії злочинності та корупції, а саме наявність наукової організації праці, узгодженість роботи певних підрозділів; чітке виконання координаційними органами покладених на них обов'язків; належна професійна підготовка як працівників зі штату координаційних органів, так і посадових осіб інших органів, організацій, установ, які беруть участь у здійсненні координації протидії злочинності та корупції; знання працівниками координаційних органів і представниками інших суб'єктів нормативно-правової бази, яка стосується здійснення координації протидії злочинності та корупції; урахування часу, який витрачається на здійснення заходів, передбачених кожною координаційною формою окремо, а також на їх певну спеціально визначену сукупність, яка застосовується у переважній більшості випадків; кількість, дієвість та міра виконання координаційних рішень та спільних узгоджених планів як на окремому рівні, так і тих, які надійшли від вищестоящих координаційних органів; наявність ретельно поставленого контролю виконання.

На макрорівні – у масштабах усієї країни – ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури завжди визначається, виходячи, в першу чергу, із досягнення мети зміцнення законності у державі в цілому. На мікрорівні оцінка кримінологічної діяльності органів прокуратури пов'язана, у першу чергу, з правозастосовною діяльністю. Однак єдність законодавства та практики його застосування не може визначати різний рівень її ефективності у різних регіонах країни, який об'єктивно існує.

Враховуючи зазначені критерії ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури, можна виділити і деякі додаткові відомості (супутні дані та характеристики), за якими можна здійснити певні висновки щодо досліджуваного питання: рівень злагодженості роботи і координації дій органів державної влади, органів місцевого самовря-

дування, громадських та релігійних організацій у сфері протидії злочинності; показник кількості осіб, щодо яких вжито заходи кримінологічного впливу; активність внесення змін і доповнень до підзаконних актів, у яких відображаються завдання та тенденції розвитку кримінологічної діяльності органів прокуратури; ефективність витрачання коштів, виділених на утримання органів прокуратури.

При цьому слід наголосити на тому, що в сучасних умовах поступово змінюється ставлення до розуміння ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури та до критеріїв її оцінки. Більшою мірою наголошується вже не на кількісних, а на якісних показниках (характеристиках), за якими можна зробити загальний висновок про ефективність цього напряму державної політики. Виходячи з цього, є підстави для припущення, що ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури не може бути визначена шляхом вимірювання емпіричними методами. Для цього має слугувати перш за все суспільно-історична практика.

Безумовно, ефективність кримінологічної діяльності органів прокуратури можна розцінювати і з точки зору статистики, кількісних показників. Однак цей шлях є регресивним, таким, що може призвести до необдуманих дій, результат яких – скалічені життя тисяч осіб, які потрапляють до орбіти кримінальної юстиції. Недарма одним із недоліків так званого статичного методу пізнання ефективності певного державно-правового явища вважають розуміння його виключно як кількісної величини [1, с. 68]. З цього приводу, В. В. Лунєєв слушно зазначає, що аналіз такої складної діяльності, як запобігання злочинності, може мати низку підходів. В одному випадку під ефективною протидією злочинності розуміють обґрунтованість і доцільність норм права й правоохоронної діяльності, в іншому – максимальне досягнення мети за мінімальних витрат людської енергії, часу й матеріальних засобів, у третьому – відношення фактично досягнутого результату у запобіганні злочинності до мети, для досягнення якої були вжиті ті чи інші заходи, тощо. Крім того, існують різні підходи щодо того, що обрати вихідною метою: усунення причин зло-

чинності, її викорінення чи зниження рівня, підвищення розкриття злочинів, захист прав громадян тощо [10, с. 106].

Отже, виводити формулу ефективності («формулу успіху») кримінологічної діяльності органів прокуратури доцільно, перш за все, через якісні показники, ґрунтовний аналіз яких приведе, зокрема, і до усвідомлення змісту проблем досягнення певного рівня такої ефективності. Водночас, складова реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури, що досліджується, матиме високу ефективність лише у разі, якщо вона відповідає науковим вимогам якості.

Категорія «якість кримінологічної діяльності органів прокуратури» може розглядатись крізь призму нормативно-правового, інституційного та соціального аспектів.

Перш за все, на увагу заслуговує нормативно-правовий аспект якості кримінологічної діяльності органів прокуратури. Його можна охарактеризувати з точки зору якості нормативно-правової основи (або законодавства в широкому розумінні цього терміна) кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Ще Чезаре Беккарія стверджував, що для ефективного запобігання злочинності необхідно зробити так, щоб закони були зрозумілими та простими, опікувалися б не певними суспільними прошарками, а всіма без винятку громадянами, які повинні боятися не окремих осіб, а законів [11, с. 150]. Однак зміст і сутність поняття «якість законодавства» є доволі дискусійними. Спеціальному аналізу поняття «якість» було вперше піддано Аристотелем, який писав, що якість – це філософська категорія, яка відповідає на запитання «яке?» У відомій праці «Метафізика» Аристотель називає якістю стан сутностей, які перебувають у русі, наприклад, теплота та холодність, білизна та чорнота, тяжкість і легкість, а також інші схожі визначення. Якість, за Аристотелем, «виводиться» з чотирьох можливих контекстів: 1) наявність або відсутність уроджених, вихідних здібностей та характеристик; 2) наявність як скороминущих, так і стабільних властивостей; 3) наявність властивостей і станів, характерних для речі та явищ у процесі їх існування; 4) наявність зовнішньої подоби речі чи явища [12].

Як зазначає М. І. Панов, якість закону є вельми широкою за обсягом категорією й охоплює з точки зору його змісту різні ознаки (сторони або ж аспекти), що відображають сутність та особливості цього закону, які є для нього іманентними та якими він вирізняється з-поміж інших законів [13, с. 37]. Водночас якість кримінологічного законодавства завжди підкреслює його певну позитивну властивість – його придатність, необхідність та корисність, які врешті-решт і зумовлюють ефективність у досягненні завдань, що стоять перед кримінологічною діяльністю органів прокуратури.

І. С. Яковець пропонує розуміти під якістю кримінально-виконавчого законодавства «порівняльний ступінь відповідності сукупності властивостей та рис цього акта, встановлений належними суб'єктами на підставі критеріїв, визначальних для цього етапу розвитку суспільства, що відображають пануючі в ньому погляди, й використовується з метою вжиття заходів щодо вдосконалення нормативного регулювання у сфері виконання покарань» [14, с. 139].

Запропоновані О. І. Опанасенком критерії якості закону [3, с. 103] можна узагальнити у такі групи: наукова розробленість (на думку автора – ступінь наукової обґрунтованості закону); відповідність вимогам, які висуває суспільство (на думку автора – відповідність реальним суспільним відносинам); дотримання правил юридичної техніки (на думку автора – відповідність Конституції України, відповідність міжнародно-правовим актам, а також законодавству Ради Європи, мова закону, його доступність для пересічних громадян без додаткових коментарів та роз'яснень, лаконічність, чіткість правових норм).

Зазначені критерії є більшою мірою технічними. Базисними критеріями якості законодавства у сфері протидії злочинності є такі: 1) організаційні, наукові, соціальні, культурні, економічні та політичні умови життя соціуму; 2) особливості законотворчої діяльності країни, злагодженість і взаємодія органів державної влади, представників громадськості, спеціалістів та експертів законопроектів у законотворчій діяльності тощо.

Узагальнюючи зазначене, можна зробити висновок про те, що до критеріїв якості зако-

нодавства даного різновиду можна віднести наступні: наукову та юридично-технічну розробленість, суспільну необхідність, економічну обґрунтованість, політичну нейтральність, культурну та соціальну прийнятність (допустимість). Критерій наукової та юридично-технічної розробленості можна умовно поділити на наукову розробленість та дотримання правил юридичної техніки.

Інституційний аспект якості кримінологічної діяльності полягає у встановленні конкретних вимог до органів, завданням яких є її реалізація.

Організація та здійснення кримінологічної діяльності вимагає постійного контролю держави за виконанням покладених на осіб правообмежень. З цією метою кримінологічна діяльність визнається виключною прерогативою (функцією) держави, для здійснення якої створюються спеціалізовані органи.

Які ж органи держави забезпечують реалізацію кримінологічної функції держави в цілому та яким чином може бути встановлена якість їх діяльності? Ця діяльність належить до виключної юрисдикції держави і здійснюється спеціально уповноваженим на те державними органами – органами кримінальної юстиції. Якість діяльності цих органів закладено в нормативно-правовій основі, принципах, тих завданнях, що стоять перед ними, його функціях та повноваженнях.

Органи, що входять у систему кримінальної юстиції, поділяються за положенням в ієрархії структури державного апарата. Так, органи прокуратури являють собою систему, що включає в себе Генерального прокурора України, районних і міських, обласних прокурорів. Оперативно-розшукові апарати, органи досудового розслідування, органи виконання покарання також входять до різних за рівнем повноважень структур. Однак при застосуванні системного підходу до вивчення кримінальної юстиції ця обставина не несе позитиву. Тому ми не розглядаємо їх як окремі системи, що мають свою ієрархію, структуру тощо. Ми розглядаємо ці органи як елементи (підсистеми) управління системи вищого порядку, де вони виступають як однорівневі.

Якщо між підсистемами кримінальної юстиції, що належать до так званих елементів

управління, відносини можуть бути як субординаційні, так і координаційні і вони визначаються законом, а також відомчими нормативними актами, то їх відносини із судами і прокуратурою ґрунтуються тільки на законі і мають консервативний характер.

Показником якості кримінологічної діяльності органів прокуратури виступає також кількість громадських і релігійних організацій, що безпосередньо на добровільних та інших засадах беруть участь у протидії злочинності. Більше того, слід ураховувати і кількість злочинів та правопорушень, яких вдалося запобігти за допомогою громадських організацій, активність їх роботи, злагоженість роботи з правоохоронними органами та ін.

Соціальний аспект якості кримінологічної діяльності характеризується з точки зору дотримання вимог, що висувуються до належної організації діяльності її базової складової – персоналу суб'єктів протидії злочинності, зокрема органів прокуратури. Така організація має місце лише за умови наявності науково обґрунтованого та практично апробованого забезпечення процесу управління персоналом системи, належної практичної реалізації управлінських напрацювань у цій сфері, а також постійного вдосконалення форм і методів роботи з персоналом. Вирішення цілого кола питань, пов'язаних із персоналом органів прокуратури України, є вкрай актуальним, адже в сучасних умовах, коли до функціонування всієї цієї системи державних органів висувуються підвищені вимоги, коли їх діяльність чинить значний вплив на вдосконалення суспільних відносин, розвиток економічних та соціальних процесів, особливо важливим є питання якісного оновлення кадрового складу прокуратури. Слід відзначити, що вирішення цього завдання безпосередньо спрямоване на забезпечення виконання положень Концепції реформування органів кримінальної юстиції [15], одним із результатів реалізації якої визнано зміцнення кадрового потенціалу цих органів.

Розвиток в Україні громадянського суспільства обумовлює необхідність побудови відносин прокуратури із громадськими організаціями, до яких, згідно зі ст.1 Закону

України «Про громадські об'єднання» [16], належать добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Аналіз змісту діяльності останніх за критерієм проголошуваних пріоритетів дозволяє виділити дві їх групи.

Слід зазначити, що вирішення загального завдання захисту прав і свобод людини та громадянина вимагає активного використання органами прокуратури громадських організацій як постійного джерела оперативної інформації про порушення прав та свобод людини і громадянина. Одночасно необхідно домогтися підвищення якості розгляду скарг та заяв щодо захисту прав і законних інтересів громадян, які спрямовуються до прокуратури громадськими організаціями. Доцільно також забезпечити доступність до громадських об'єднань і громадян нормативно-правових актів прокуратури.

Окремо варто сказати про впровадження регулярного моніторингу громадськими організаціями найбільш грубих порушень прав людини і відстеження застосування щодо неї заходів прокурорського реагування. Ураховання органами прокуратури результатів такого моніторингу може стати позитивним прикладом співробітництва органів прокуратури із правозахисними та іншими громадськими організаціями.

Висновки. Головним показником ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури має бути досягнення її універсальної мети – такого стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, коли забезпечуються постійний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і припинення реальних та потенційних кримінальних загроз.

Виводити формулу ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури доцільно, насамперед, через якісні показники, які повинні розглядатись крізь призму нормативно-правового, інституційного та соціального аспектів, сутність яких розкрита в статті.

АНОТАЦІЯ

Встановлені основні та додаткові показники ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури. Систематизовано критерії оцінки ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури, серед яких основну увагу приділено виявленню якості здійснення вказаної діяльності.

SUMMARY

The basic and additional performance indicators criminological activities of the prosecution authorities are revealed in the article. The criteria for evaluating the effectiveness of criminological activities of the prosecution authorities are systematized, among which the main attention is given to identifying the quality of the mentioned activities.

Література

1. Москвич Л. М. Эффективность судебной системы: концептуальный анализ : монография / Л. М. Москвич ; Нац. ун-т «Юрид. акад. Украины ім. Я. Мудрого». – Х. : ФІНН, 2011. – 384 с.
2. Словник іншомовних слів : близько 10000 слів / Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Укр. мовно-інформ. фонд НАН України ; уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута ; ред. Є. І. Мазніченко. – К. : Наукова думка, 2000. – 662 с.
3. Опанасенко О. І. Критерії та показники якості, що висувуються до кримінально-виконавчого законодавства / О. І. Опанасенко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 43. – С. 102–106.
4. Демидова Л. М. Якість кримінального законодавства: поняття, ознаки та проблеми забезпечення / Л. М. Демидова // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. 15 трав. 2009 р. – Х. : Право / НЮАУ ім. Я. Мудрого, Ін-т вивч. проблем злочинності, 2009. – С. 56–60.
5. Сіренко В. Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні підходи / В. Ф. Сіренко // Законодавство: проблеми ефективності. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 3–13.
6. Алексеев С. С. Общая теория права : Курс в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – М. : Юрид. лит., 1981. – 359 с.
7. Андрищенко М. Н. Понятие эффективности и его философский смысл / М. Н. Андрищенко // Учен. записки каф-ры обществ. наук вузовг. Ленинграда. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – Вып. 12. – С. 42–49.
8. Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью : [моногр.] / [под ред. Б. С. Никифорова]. – М. : Юрид. лит., 1968. – 255 с.
9. Кримінологічний довідник ; за наук. ред. Бандурки О. М. ; за заг. ред. Джузі О. М. і Литвинова О. М. : довідкове видання. – Харків : Золота миля, 2013. – 412 с.
10. Лунеев В. В. Эффективность борьбы с преступностью и ее отдельными видами в современной России / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2003. – № 7. – С. 106–111.
11. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях: [пер. с итал.] / Чезаре Беккариа. – М. : Инфра-М, 2004 (ОАО Ярослав. полигр. комб.). – 182 с.
12. Аристотель. Метафизика / Аристотель; [Пер. А. В. Кубицкого]. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 600 с.
13. Панов Н. И. Качество закона об уголовной ответственности и проблема точности правовых норм / Н. И. Панов // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук, конф., 15 трав. 2009 р. / редкол.: В. І. Борисов (голов, ред.) та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 37–41.
14. Яковець І. С. Категорія «якість кримінально-виконавчого законодавства»: філософський та практичний аспекти / І. С. Яковець // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 19. – С. 127–139.
15. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.
16. Про громадські об'єднання : Закон України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1097